

Словотвірні типи з префіксом ви- у системі дієслівного термінотворення

А. О. Руссу

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», м. Київ, Україна
*Corresponding author. E-mail: anna.roussu@gmail.com

Paper received 29.01.16; Accepted for publication 20.02.16.

Анотація. На матеріалі словників кін. XIX – поч. XXI ст. описано типи видотворення й словотворення дієслівних термінів з префіксом *ви-*. Виявлено, що власне-видову функцію префікс виконує переважно в дієслівних термінах чужомовного походження, натомість у питомих словах він зазвичай виступає як словотвірний засіб. Також зауважено, що під впливом мовної політики Радянського Союзу не виправдано звузилась продуктивність низки словотвірних типів з префіксом *ви-* і їх заступили аналоги з морфемою *від-*.

Ключові слова: термін, дієслово, тип словотворення, тип видотворення, префікс *ви-*.

Значне місце в сучасному термінознавстві посідає питання про засади морфологічного словотворення термінологічних одиниць, адже афікси мають важливе значення для створення зрозумілої внутрішньої форми терміна та є засобом його професійної орієнтації. Оскільки семантика похідного слова, утвореного за певним словотвірним типом, має не випадковий, а модельований характер, що забезпечує можливість творення нових назв за готовим зразком, перспективно видається ідея на рівні термінотворення запровадити словотвірні морфеми, які б для кожної галузі термінології виражали конкретне значення й виконували класифікаційну функцію [6, с. 63–66; 10, с. 14–15; 12, с. 2–6; 19, с. 21–25].

Більшість праць, що стосуються особливостей творення термінологічної лексики, ґрунтуються на вивченні термінів-іменників чи термінологічних субстантивних терміносполук. Лише в окремих дослідженнях увагу зосереджено на дієслівних термінологічних одиницях, як-от у працях О. Андрусішин, І. Борисюка, М. Гінзбурга, В. Даниленко, С. Левіної, В. Пільцького, Р. Рожанківського, Л. Хасіної [1; 3; 4; 5; 11; 13; 15; 23]. Погоджуємося з Л. Хасіною, що недостатнє опрацювання характеру використання різних частин мови в терміносистемах збіднює теорію терміна та звужує уявлення про термінологізацію окремих груп слів [23, с. 3]. З огляду на це місце й роль дієслів у науково-технічній термінології потребують подальшого докладного вивчення.

Наразі мало опрацьованим залишається афіксальне творення дієслівних термінів. У цьому аспекті особливо актуальним є вивчення впливу мовної політики Радянського Союзу на дієслівне термінотворення. Так, Є. Карпіловська, О. Кочерга, Є. Мейнарович у спільній статті аналізують засоби перекладу російського префікса *от-* українською та доводять, що під впливом російської мови відбулася деформація їхньої семантики [8, с. 3–6]. Про негативні наслідки русифікаторської політики тоталітарної держави йдеться в праці О. Кочерги та Г. Ракшанової, які на прикладі термінів з префіксами *від-*, *роз-* визначили не виправдані словотвірні кальки російської мови, вживані в сучасному науковому мовленні [9, с. 23–26]. Попри важливі здобутки названих досліджень подальшого аналізу потребують закономірності творення термінів за допомогою інших префіксів з урахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливали на мову.

Мета нашої розвідки – на матеріалі російсько-українських загальнономовних і термінологічних словників кін. XIX – поч. XXI ст. проаналізувати тенденції використання типів дієслівного термінотворення з префіксом *ви-*. Матеріал вивчаємо у межах трьох основних періодів термінознавства: 1) кін. XIX – 20-і рр. XX ст., протягом якого відбувається становлення української термінології, а перевагу надають внутрішньомовним ресурсам, тобто творення термінів відбувається з урахуванням мовно-національних особливостей; 2) 30-і – 80-ті рр. XX ст., який пов'язано з пануванням на землях України радянської влади та впливом панівної для цього часу російської мови на українську, зокрема в словотворенні; 3) 90-ті рр. XX ст. – поч. XXI ст. – сучасний період розвитку термінознавства в незалежній Україні, коли науковці намагаються осмислити спадщину попередніх періодів та віднайти найдаліші шляхи термінологічної номінації.

Досягнення мети потребує розв'язати такі основні завдання: 1) проаналізувати формальні й семантичні властивості префікса *ви-* у дієслівних термінах; 2) описати типи словотворення й видотворення з відповідною словотвірною морфемою; 3) простежити зміни у термінотворенні дієслів з префіксом *ви-* протягом кін. XIX – поч. XXI ст.

Загальною особливістю префіксів порівняно з іншими словотвірними засобами є здатність одночасно змінювати вид похідного дієслова із недоконаного на доконаний. У деяких випадках префіксальні морфеми можуть не долучати до дієслова жодного словотвірного значення та утворювати лише видову форму дієслова. Такі одиниці називаємо *власне-видовими префіксами*. Погоджуємося з О. Бондарко, що формування префіксальних видових пар – це лише одна зі сторін ширшого процесу, скерованого, насамперед, на творення нових слів [2, с. 90–99]. Слушно видається й заувага С. Соколової про те, що відмежовування видового значення від словотвірного є певною мірою штучним. [22, с. 66]. Таким чином, префіксальні дієслова потребують комплексного дослідження, в якому словотвірні й аспектуальні елементи значення дієслова варто аналізувати невідривно один від одного в їхній взаємодії. Саме тому в нашій праці зосередимо увагу на дієслівних типах видотворення й словотворення з префіксом *ви-*.

Матеріал зі словників кін. XIX – поч. XXI ст. засвідчив, що префікс *ви-* малопродуктивний для творення форм доконаного виду. У цій функції він виступає

переважно в дієсловах чужомовного походження, що їх об'єднуємо навколо типу з таким тлумаченням: «суб'єкт розклав суміш на окремі речовини»: *виелюювати, виелімінувати, виекстрагувати, виержектувати*.

Видові кореляти з префіксом *ви-*, утворені від дієслів питомого походження, є досить поширеними в словниках кін. XIX – 20-х рр. XX ст. Особливо продуктивна ця морфема в словах із семантикою впливу на поверхню, а тип видотворення охоплює лексеми зі значенням: «суб'єкт скерував дію на поверхню об'єкта, надавши їй певного вигляду»: *вигалити, вигемблювати, виглянсувати, вигранкувати, викалярувати, виклесувати, виритувати, вигравірувати, витишувати, вичорнити, вичервонити*. У словниках інших періодів продуктивність відповідного типу знижується, й на сучасному етапі префікс у лексемах з просторовим значенням виправдано тлумачать як словотворчий, який указує на інтенсивність виконання дії [22, с. 202].

У словотворенні дієслівних термінів морфему *ви-* представлено досить широко. Найчастіше цей афікс ужито на позначення дії, скерованої на поверхню об'єкта. У межах дієслів з цим значенням виокремлено кілька словотвірних типів. Перший охоплює терміни, що позначають таку дію: «суб'єкт покриває/ покрив поверхню об'єкта певним матеріалом»: *вибруковувати/ вибрукувати, виклеювати/ виклеїти, вишпаклюювати/ вишпаклювати*. Другий тип стосується дієслів зі значенням «суб'єкт утворює/ утворив що-небудь на поверхні»: *вижолоблювати/ вижолобити, викарбовувати/ викарбувати, випунктовувати, вистебнювати/ вистебнути, вистьобувати/ вистьобати, виштапувати*. В обох словотвірних типах префікс *ви-* позначає «інтенсивну, ретельно здійснювану дію» [22, с. 254; 21, с. 202]. Саме тому їх доцільно вивчати в межах словотворення.

Ще один словотвірний тип, де префікс *ви-* має таку ж семантику, стосується термінів, що мають тлумачення «суб'єкт виготовляє/ виготовив об'єкт»: *вибивати/ вибити монету, вибондарювати, вибудовувати/ вибудувати, виготувати до друку, видимати скло пляшки, видруковувати/ видрукувати, викоувати/ викувати, вилити/ вилити, виліпити статую (подобу), вимуровувати/ вимурувати, витворювати/ витворити, витесати*.

Досить продуктивним префікс *ви-* виявився в словотвірному типі, що об'єднує дієслова зі значенням «суб'єкт скеровує/ скерував об'єкт за межі певного простору», у якому твірна морфема описує «рух назовні». Наприклад: *вибивати/ вибити клин, вивантажувати/ вивантажити, вивірчувати/ вивертити, витвинчувати/ витвинтити, вигнічувати/ вигнітити, видавлювати/ видавити, видушувати/ видушити, викручувати/ викрутити*. Значення дієслів «рух назовні» може трансформуватися й набувати споріднених значень [7, с. 32]. Так, лексеми *вивласнювати/ вивласнити, випозивати* не мають семантики руху. У цьому випадку йдеться про перехід прав власності від однієї особи до іншої. Сему руху не достатньо виражено також в дієслові *виморожувати/ виморозити*, одне зі значень якого «видержувати що-небудь на морозі для видалення вологи, часточок води» [21, I, с. 435].

Значення, подібне до попереднього прикладу, мають слова, які об'єднали навколо малопродуктивного словотвірного типу, що позначає таку дію: «суб'єкт повністю використав певну речовину»: *викрасити, висинити, висвітити*. Відповідні дієслова зафіксовано переважно в «Російсько-українському словнику» (1924 – 1933) без уточнення сфери застосування. Інші словники їх майже не фіксують, а в «Російсько-українському словнику» (1969) та «Російсько-українському словнику» (2003) поряд з такими лексемами зазвичай вказано ремарку «розмовне». Хоча дієслова з префіксом *ви-* дають змогу зекономити мовні засоби та на позначення дії «повністю використати що-небудь» уникнути описової конструкції, більшість з них є багатозначними, тому, на нашу думку, в термінованні цей тип не став продуктивним. Пор.: слово *висвітити* в «Російсько-українському словнику» (1924 – 1933) вказано як синонім до словосполучення *витратити на світло*. Натомість у «Словнику природничої термінології» (1928) міститься уточнення, що лексема *висвітити* стосується речовини, тобто йдеться про «позбавлення кольору».

Зниження продуктивності описаного вище словотвірного типу пояснюємо внутрішньомовними чинниками, а саме багатозначністю, що для термінології є небажаним явищем. Натомість низка змін, що сталася в межах словотвірних типів з префіксом *ви-*, відбулася під впливом позамовних факторів, зокрема русифікаторської мовної політики Радянського Союзу. За результатами «Робочого семінару з проблем специфіки семантичної навантаги елементів словотвору в науковій мові» (м. Харків, 2011 р.) виявлено, що в деяких випадках префікс *від-* невиправдано заступив низку словотвірних афіксів, зокрема й морфему *ви-* [9, с. 10–13]. Наші спостереження підтверджують й уточнюють ці дані.

Порівнявши продуктивність *ви-* та *від-* у дієсловах, які мають значення «надати об'єкту певних властивостей», зауважили, що в лексикографії кін. XIX ст. – 20-х рр. XX ст. для перекладу російських термінів вжито переважно відповідники з *ви-*. Пор.: *вибілювати/ вибілити* (російський відповідник – *отбеливать/ отбелить*), *вигранкувати* (російський відповідник – *отгранивать/ отгранить*), *вилощити* та *виполірувати* (російський відповідник – *отполировывать/ отполировать*). Лексикографічні праці 30-х – 80-х рр. XX ст. та багато сучасних там, де для перекладу російського слова з префіксом *от-* перевагу надавали терміну, утвореному за допомогою *ви-*, часто вказують тільки одне слово з префіксом *від-*, попри те, що *ви-* в цій функції продуктивніший. З'являються також лексичні кількі російської мови, яких не було в словниках 20-х рр.: *відутюживати/ відутюжити* (російський відповідник – *отутюживать/ отутюжить*), *відгранювати/ відгранити* (російський відповідник – *отгранивать/ отгранить*).

Аналогічні зміни спостережено щодо продуктивності словотвірних типів з префіксами *ви-* та *від-* на позначення дії, скерованої на виготовлення чого-небудь. У словниках кін. XIX – 20-х рр. XX ст. переважають дієслова, утворені за допомогою префікса *ви-*: *вилити/ вилити з металу* (російський відповідник – *отливать/ отлить*), *викарбовувати/ викарбувати*

(російський відповідник – *отчеканиват / отчеканить*), а кількість дієслів з відповідною морфемою, порівняно з тими, що їх утворено за допомогою *від-*, становить 97%. У 30-х – 80-х рр. ХХ ст. формант *ви-* у цій функції залишається продуктивнішим, але кількість слів з префіксом *від-* більшає (78% і 22 % відповідно). Крім того, виявили низку лексичних кальок російської мови, непритаманних попередньому періоду: *відчekanювати/ відчеканити* (російський відповідник – *отчеканивать/ отчеканить*), *відстрочувати/ відстрочити* (російський відповідник – *отсрачивать/ отсрачить*). Дієслова, утворені за допомогою префікса *від-*, зафіксовано в сучасних словниках. Їхня кількість дещо знизилась та становить близько 20%. Як бачимо, починаючи з 30-х рр., коли відбулося згорання українізації й посилювався русифікаторський вплив, функції деяких словотвірних типів з *від-*, що калькують засоби словотворення російської мови, розширилися, й вони заступили продуктивні в українській мові типи з префіксом *ви-*. Показово, що на

сучасному етапі, для якого в терміноворенні притаманно повернення до властивостей національної мови, продуктивність *від-* дещо знизилась.

Отже, в термінології префікс *ви-* поширений насамперед як словотворчий засіб, рідше його використовують як власне-видовий. Зауважили, що протягом кін. ХІХ – поч. ХХІ ст. продуктивність окремих типів словотворення й видотворення знизилась під впливом і мовних, і позамовних чинників. Помітним виявився вплив російської мови, внаслідок якого зростає кількість небажаних лексичних і словотвірних кальок, що часто спотворюють значення термінів і порушують системність української мови. З огляду на це актуальними залишаються подальші дослідження засад морфологічного терміноворення в діячності, що дасть змогу окреслити словотвірні типи, накинута нашої мові штучно, й сформулювати рекомендації до формування галузевих терміносистем, враховуючи тенденції національної мови.

ЛІТЕРАТУРА

- Андрусишин О. Дієприкметники в українській науково-технічній термінології // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2011. – № 709. – С. 31–34.
- Бондарко А. Теория морфологических категорий – Ленинград: Наука, 1976. – 254 с.
- Борисюк І. Українське термінознавче сьогодні // Проблеми утвердження і функціонування державної мови в Україні: [матер. міжнар. наук. конф. 28–29 листопада 1996 р.] / [упоряд. В. Житник]. – К.: КМ Academia, 1998. – С. 193–195.
- Гінзбург М. Проблема двовидових дієслів у фахових текстах та шляхи її розв'язання // Українська термінологія і сучасність: [збірка наукових праць] – К.: КНЕУ, 2009. – Вип. VIII – С. 290–294.
- Даниленко В. Термінологізація різних частей речи (термины – глаголы) // Проблемы языка науки и техники. Логические, лингвистические, историко-научные аспекты терминологии. – М.: Наука, 1970. – С. 40–52.
- Даниленко В. Русская терминология: опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 245 с.
- Ільїн В. Префікси в сучасній українській мові. – К.: Вид-во Академії Наук УРСР, 1953. – 164 с.
- Карпівська Є., Кочерга О., Мейнарович Є. Семантична дивергенція українських терміноворчих моделей у природничих науках // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія: «Проблеми української термінології». – 2006. – № 559 – С. 3–6.
- Кочерга О., Ракшанова Г. Префікси зі значенням завершеності дії в процесових термінах // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» – 2011. – № 709. – С. 10–13.
- Кубрякова Е. Что такое словообразование. – М.: Наука, 1965. – 78 с.
- Левіна С. Моделирование дієслів і віддієслівних іменників від абстрактних іменників іншомовного походження на –ці(я) // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2006. – № 559 – С. 14–18.
- Лейчик В. Терминоведение. Предмет, методы, структура. – [3-е изд.]. – М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.
- Пілецький В. Деякі лінгвістичні проблеми українського термінознавства // Український правопис і наукова термінологія: проблеми норми та сучасність: [матер. засідань Мовознавчої комісії і Комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові 1996–1997 р.] / [відпов. ред. О. Купчинський]. – Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1997. – С. 115–118.
- Полонський Х. Словник природничої термінології (проект). – К.: Державне вид-во України, 1928. – 262 с.
- Рожанківський Р. Видові перфективи двовидових безпрефіксних дієслів чужомовного походження на -ува(ти) // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» – 2007. – № 593. – С. 22–24.
- Російсько-український словник: у 4 т. / [ред. А. Кримський, С. Єфремов] [Електронний ресурс]: Електронна версія російсько-українського словника А-П / [підг. О. Телемко]. – К.: Червоний шлях, 1924–1933. – Режим доступу до словника: <http://www.r2u.org.ua>.
- Російсько-український словник: у 3 т. / [ред. С. Головащук]. – К.: Наукова думка, 1969.
- Російсько-український словник / [ред. В. Жайворонок]. – К.: Абрис, 2003. – 1424 с.
- Симоненко Л. Лінгвістична проблема унормування наукової термінології // Українська термінологія і сучасність. – К.: КНЕУ, 2007 – Вип. VII. – С. 21–25.
- Словник української мови: в 11 т. / [ред. І. Білодід та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
- Словотвір сучасної української літературної мови / [відп. ред. М. Жовтобрюх]. – К.: Наукова думка, 1979. – 405 с.
- Соколова С. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. – К.: Наукова думка, 2003. – 283 с.
- Хасина Л. Место и специфика глагольных лексем и словосочетаний в отраслевой терминосистеме: на материале русской и английской юридической терминологии: Автореферат дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка». – Саратов, 2003. – 22 с.

REFERENCES

- Andrusyshyn O. Participles in Ukrainian scientific and technical terminology // Bulletin of National University "Lviv Polytechnic". Ser. "Problems of Ukrainian terminology" – 2011. – № 709. – P. 31–34.
- Bondarko A. Theory of morphological categories – Leningrad: Nauka, 1976. – 254 p.
- Borysiuk I. Ukrainian modern science of terminology // Problems of strengthening, and functioning of the state

- language in Ukraine: [Materials of International Scientific Conference, 28th-29th of November 1996] / [Ed. V. Zhytnik]. – Kyiv: KM Academia, 1998. – P. 193–195.
4. Ginzburg M. The problem of biaspectual verbs in specialized texts and ways of its solution // Ukrainian terminology and the present time: [collection of scientific articles] – Kyiv: KNEU, 2009. – Vol. VIII – P. 290–294.
  5. Danylenko V Term formation of different parts of speech (terms – verbs) // Problems of science and technology language. Logical, linguistic, historical and science aspects of terminology. – Moscow: Nauka, 1970. – P. 40–52.
  6. Danylenko V Russian terminology: The experience of linguistic description. – Moscow: Nauka, 1977. – 245 p.
  7. Ilin V. Prefixes in the modern Ukrainian language. – Kyiv: Publishing house of Academy of Sciences USSR, 1953. – 164 p.
  8. Karpilovska E., Kocherga O., Meinarovych E. Semantic divergence of Ukrainian terms-formative patterns in natural sciences // Bulletin of National University “Lviv Polytechnic”. Ser. “Problems of Ukrainian terminology”. – 2006. – № 559 – P. 3–6.
  9. Kocherga O., Rakshanova H. Prefixes that means perfective aspect in the actional terms. // Bulletin of National University “Lviv Polytechnic”. Ser. “Problems of Ukrainian terminology” – 2011. – № 709. – P. 10–13.
  10. Kubriakova E. What is a word formation. – Moscow: Nauka, 1965. – 78 p.
  11. Levina S. Modelling of foreign verbs and verbal abstract nouns with suffix –ці(я) // Bulletin of National University “Lviv Polytechnic”. Ser. “Problems of Ukrainian terminology”. – 2006. – № 559 – P. 14–18.
  12. Leichyk V. Science of terminology. Object, methods, structure. – [3rd ed.]. – Moscow: Publishing house of LKI, 2007. – 256 p.
  13. Piletsky V. Some linguistic problems of science of terminology // Ukrainian spelling and scientific terminology: problems of standard and the present time: [materials of the meetings of the Linguistic Commission and Commission of World Literature of Shevchenko Scientific Society in Lviv, 1996-1997] / [Ed. A. Kupchinsky]. – Lviv: Shevchenko Scientific Society in Lviv, 1997. – P. 115–118.
  14. Polonsky F. Dictionary of natural terminology (project). – K.: State publishing house of Ukraine, 1928. – 262 p.
  15. Rozhankivsky R. Aspectual prefix perfective verbs of two-aspectual prefix-free foreign-origin verbs with suffix -ува(ти) // Bulletin of National University “Lviv Polytechnic”. Ser. “Problems of Ukrainian terminology”. – 2007. – № 593. – C. 22–24.
  16. Russian-Ukrainian Dictionary: in 4 vol. / [Ed. A. Krimsky, S. Yefremov] [Electronic resource]: The electronic version of the Russian-Ukrainian dictionary A-II / [Ed. A. Telemko]. – Kyiv: Chervony Shliah, 1924–1933. – Access mode to the dictionary: <http://www.r2u.org.ua>.
  17. Russian-Ukrainian Dictionary: in 3 vol. / [Ed. S. Holovaschuk]. – Kyiv: Naukova Dumka, 1969.
  18. Russian-Ukrainian Dictionary / [Ed. V. Zhaivoronok]. – Kyiv: Abrys, 2003. – 1424 p.
  19. Symonenko L. The linguistic problem of scientific terminology normalization // Ukrainian terminology and the present time: [collection of scientific articles] – Kyiv: KNEU, 2007 – Vol. VII. – P. 21–25.
  20. Russian-Ukrainian Dictionary: in 11 vol. / [Ed. I. Bilodid]. – Kyiv: Naukova Dymka, 1970–1980.
  21. Word-formation of modern Ukrainian standart language / [Ed. M. Zhowtobriuh]. – Kyiv: Naukova Dymka, 1979. – 405 p.
  22. Sokolova S. Prefixal word-formation of verbs in modern Ukrainian language. – Kyiv: Naukova Dymka, 2003. – 283 c.
  23. Hasina L. Place and specificity of verbs and verbal expressions in terminology: based on Russian and English legal terms: author’s abstract of candidate’s thesis: speciality 10.02.19 “Theory of language”. – Saratov, 2003. – 22 p.

Word-formative patterns with prefix *ви-* in the system of verbal term-formation

A.O. Russu

Abstract. Based on the dictionaries of the 19th– beginning of the 21st century, the aspect-formative and word-formative patterns of verbal terms with prefix *ви-* are described. This prefix has aspectual function mainly in the foreign origin terms, whereas it is the word-formative morpheme in the native words. It is also showed that productivity of word-formative patterns of verbal terms with prefix *ви-* brings down unjustifiably under the influence of Soviet Union language politics and they have been substituted by the patterns with prefix *від-*.

Keywords: term, verb, word-formative pattern, aspect-formative pattern, prefix *ви-*.

Словообразовательные типы с префиксом *ви-* в системе глагольного терминообразования

A. A. Руссу

Аннотация. На материале словарей кон. XIX – нач. XXI вв. описаны словообразовательные и формообразовательные типы глагольных терминов с префиксом *ви-*. Обнаружено, что собственно-видовую функцию префикс исполняет преимущественно в заимствованных глагольных терминах, тем временем в исконных словах он обычно является словообразовательным средством. Также отмечается, что под влиянием языковой политики Советского Союза неоправданно сузилась продуктивность ряда словообразовательных типов с префиксом *ви-* и их заменили аналоги с морфемой *від-*.

Ключевые слова: термин, глагол, словообразовательный тип, тип образования видовых форм, префикс *ви-*.